

کاوش فرایند اجرای ارزیابی تاثیر اجتماعی با رویکرد مبتنی بر نظریه زمینه‌ای^۱ زمینه‌ای^۱

سمیه صلاحی^۲، وحید قاسمی^۳، رضا همتی*^۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۴/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۰/۱۳

چکیده

ارزیابی تاثیر اجتماعی^۵ یکی از حوزه‌های جدید و بین رشته‌ای در جامعه‌شناسی شهری و از ابزارهای راهبردی مهم در جهت دست‌یابی به کیفیت زندگی و توسعه پایدار است. هدف این پژوهش شناسایی کیفی فرایند اجرای ارزیابی تاثیر اجتماعی در ایران به ویژه پروژه‌های شهری، بررسی چالش‌ها و مشکلات پیش روی محققان در اجرای آن و شناسایی عوامل مداخله‌گر و راهبردی و نیز پیامدهای حاصل از اجرای این فرایند بود. به منظور نیل به این هدف رویکرد پژوهش کیفی و روش نظریه زمینه‌ای به کار گرفته شد. شرکت‌کنندگان در این پژوهش ۲۲ نفر از متخصصان و مجریان ارزیابی تاثیر اجتماعی، کارشناسان و ناظران بودند که با پرسشنامه نیمه ساختاریافته مورد مصاحبه قرار گرفتند. تجزیه و تحلیل اطلاعات بر اساس سه روش کدگذاری مورد استفاده در نظریه زمینه‌ای شامل کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی انجام شد. نتایج حاصل از تحلیل مصاحبه‌ها حاکی از ۲۲ مقوله کلی است که در مدل پارادایمی شامل شرایط علی (نگاه فن سالارانه، ضعف مشارکت اجتماعی، ضعف اعتماد اجتماعی و امور مالی و پرداخت)، پدیده محوری (اجرای فرایند ارزیابی تاثیر اجتماعی)، شرایط مداخله‌گر (ضعف حکمروایی شهری، مشکلات نهادینه شده پژوهش‌های اجتماعی)، زمینه (ضعف نهادهای میانجی، نظارت بر انا، تفکر بین رشته‌ای)، راهبردها (شایستگی مجریان، گسترش دامنه انا، قوانین الزام آور) و پیامدها (مثبت: توسعه زمینه علمی انا، افزایش مطالبه‌گری اجتماع، ارتقای جایگاه شغلی جامعه‌شناسان؛ منفی: دولتی شدن انا، تقلیل انا به پژوهش‌های مرسوم، عدم استفاده از کاربردی؛ بلند مدت: شهروند فعال، کیفیت زندگی و توسعه پایدار) نشان داده شده است. نتایج این پژوهش می‌تواند در راستای بهبود فرایند اجرای ارزیابی تاثیر اجتماعی و برطرف شدن نقایص آن مورد توجه قرار گیرد.

واژگان کلیدی: ارزیابی تاثیر اجتماعی (اتا)، نظریه زمینه‌ای، الگوی پارادایمی.

۱ این مقاله برگرفته از رساله دکتری جامعه‌شناسی می باشد که در دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان انجام شده است.

۲ دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، دانشگاه اصفهان، پست الکترونیکی: somaye.salahi06@gmail.com

۳ استاد جامعه‌شناسی دانشگاه اصفهان، پست الکترونیکی: v.ghasemi@ltr.ui.ac.ir

۴ نویسنده مسئول، استادیار جامعه‌شناسی دانشگاه اصفهان، پست الکترونیکی: rhemati@gmail.com

۵ در متون از مخفف آن یعنی انا استفاده می شود. در این مقاله نیز منظور از انا، ارزیابی تاثیر اجتماعی است.

مقدمه و بیان مسئله

ارزیابی تاثیر اجتماعی (اتا) انگاشتی^۱ بین رشته‌ای و یک ابزار راهبردی برای مدیریت پیامدهای اجتماعی اقدامات توسعه‌ای است که بیشتر در حوزه‌های علوم اجتماعی و سیاست ریشه دارد. این انگاشت پیشینه‌ای "تاریخی-علمی" و "تاریخی-اجرا و کاربردی" دارد که بعد علمی آن به پژوهش‌های اجتماعی بعد از انقلاب صنعتی و بعد اجرا و کاربردی آن به دهه ۱۹۶۰ و تحلیل‌های هزینه-فایده برمی‌گردد (ونگ^۲ و هو^۳، ۲۰۱۵: ۱۲۴؛ آدرپور و صلاحی، ۱۳۸۹) اتا تضمین‌کننده‌ی موفقیت اقدامات توسعه‌ای در اجتماع‌های محله‌ای و نیز کسب مجوز اجتماعی^۴ در بین اعضا و ذی‌نفعان این اجتماع‌ها، شناسایی تاثیرات مثبت و منفی مداخله‌ها و تلاش جهت تعدیل و جبران یا نظارت بر آنها و مهمتر از همه مدیریت این تاثیرات می‌باشد و هدف اصلی‌اش ارتقای عدالت شهری، درگیری و مشارکت اجتماع‌های محله‌ای در امور مربوط به آنها، توانمندسازی و ظرفیت‌سازی اجتماع‌های محله‌ای، در نظر گرفتن منافع ذی‌نفعان گوناگون و در نهایت افزایش کیفیت زندگی و دستیابی به توسعه پایدار است.

اتا از دهه ۷۰ شمسی در ایران به عنوان بخشی غیرمستقل و ضمنی از مطالعات اجتماعی شروع شده و اولین پروژه‌های آن در حوزه صنعت نفت و گاز و عوارض اجتماعی ساخت سدها بوده است. اما از سال ۱۳۸۶ به صورت جدی برای پروژه‌های شهری و با مصوبه شورای شهر تهران در راستای الزامی شدن این فرایند، اجرای آن در پیش گرفته شد و سپس اقداماتی در خصوص تدوین دستورالعمل‌ها و آموزش محققان در این زمینه انجام شد (فاضلی، ۱۳۹۱: ۸۵-۸۶). با توجه به این که این مطالعات در حوزه اتا در سالهای گذشته بخش وسیعی از بودجه و انرژی معاونت اجتماعی شهرداری تهران را به خود اختصاص داده است (فاضلی، ۱۳۹۳: ۱۰۴) و اکنون به پیامدهای اجتماعی و فرهنگی اقدامات توسعه‌ای توجه می‌شود، مطالعه و بررسی توسعه‌ی کیفی این فرایند از دیدگاه محققان و نیز شناسایی موانع و چالش‌ها و فرصتهای توسعه این فرایند ضروری به نظر می‌رسد. مطالعات اتا از یک سو به دلیل ماهیت مشارکتی که دارند، منجر به افزایش میزان مشارکت شهروندان در امور مربوط به آنها شده و از سوی دیگر زمینه توانمندسازی آنها را فراهم کرده‌اند. بنابراین در این نوع پروژه‌ها می‌توان سه بعد اصلی را در نظر گرفت که شامل مردم و ذی‌نفعان، محقق و کارفرما است که در بیشتر پروژه‌های شهری، کارفرما شهرداری بوده است. با توجه به دامنه‌ی این نوع مطالعات، اهمیت شناسایی فرایند توسعه‌ی آن آشکار می‌شود. شناسایی توسعه‌ی این فرایند از این جهت اهمیت دارد که منجر به مشخص شدن نقاط قوت و ضعف آن شده و در نتیجه کیفیت اجرای آن بهبود می‌یابد. در سطوح مدیریتی که نگرش مدیران شهرداری بیشتر تکنوکراتیک و فنی است و پژوهش‌های اجتماعی را به صورت کالاهای لوکس و غیرضروری در نظر می‌گیرند و هنوز اهمیت انجام

1 Concept

2 Wong

3 Ho

4 Social license

مطالعات اجتماعی و اتا را نپذیرفته اند (فاضلی، ۱۳۹۳). به نظر می‌رسد توسعه‌ی این فرایند در ایران با چالش‌های بروکراتیک، ساختاری و نیز فرهنگی - اجتماعی مواجه بوده است. در بین مردم نیز فرایند اجرای اتا با مشکلاتی مواجه بوده است که برانگیختن اعتماد مردم، کاهش مقاومت آنها نسبت به اقدامات توسعه‌ای و ایجاد انگیزه در بین آنها جهت مشارکت و مداخله از مهمترین مسائل در این حوزه بوده است. به نظر می‌رسد تحلیل کیفی تجارب محققان اتا در زمینه‌های مختلف اجرا و توسعه‌ی این فرایند زمینه را برای توسعه بیشتر آن و در نتیجه افزایش کیفیت مطالعات اجتماعی و اتا، افزایش کیفیت پروژه‌های اجتماعی و نهایتاً دست‌یابی به اهداف این پروژه‌های توسعه‌ای یعنی ارتقای کیفیت زندگی و دست‌یابی به توسعه پایدار را فراهم خواهد کرد. بنابراین با توجه به نوپا بودن این حوزه به لحاظ اجرایی و علمی در ایران، مطالعه حاضر با هدف شناسایی فرایند توسعه‌ی این فرایند در بافت بومی و ارائه الگوی مفهومی در این زمینه، این موضوع را با استفاده از نظر متخصصان، ناظران و مجریان در این حوزه مورد بررسی قرار داد. سوال اصلی پژوهش حاضر این است که از نظر محققان و مجریان اتا، توسعه‌ی این فرایند دارای چه ویژگی‌های اصلی بوده است؟ چه شرایط دخیل و واسطه‌ای بر آن تأثیر گذار بوده و این فرایند چه پیامدهای مثبت و منفی در برداشته است؟

تاریخچه، تعریف و رویکردهای ارزیابی تأثیر اجتماعی

برآورد پیامد یا ارزیابی تأثیر اجتماعی (اتا) پیشینه و قدمت طولانی دارد و به شروع مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی بر می‌گردد (بولز^۱، ۱۹۸۱). فرودنبرگ^۲ (۱۹۸۶) ریشه عبارت تأثیرات اجتماعی را در اولین روزهای شکل‌گیری جامعه‌شناسی می‌داند، زیرا جامعه‌شناسانی مانند تونیس و دورکیم نیز به دنبال بررسی پیامدهای اجتماعی انقلاب صنعتی بودند (بکر^۳، ۲۰۰۱:۳۱۱؛ کرایگ^۴، ۱۹۹۰: ۳۸). اما ارزیابی تأثیر اجتماعی یا برآورد پیامدهای اجتماعی ناشی از پروژه‌ها، طرح‌ها، برنامه‌ها و سیاست‌ها^۵ در حدود چهل سال پیش به صورت آکادمیک و نظم یافته مطرح شده است. عبارت "ارزیابی تأثیر اجتماعی"^۶ در دهه ۷۰ میلادی در پروژه خط لوله ترانس‌الاسکا و در سند سیاست ملی زیست‌محیطی^۷ در امریکا مطرح شد که ارزیابان تأثیر را وادار می‌کرد تا از علوم طبیعی و اجتماعی به شکل منسجم استفاده کنند و علاوه بر تأثیرات محیطی، تأثیرات اجتماعی را نیز در نظر بگیرند (برج^۸، ۱۳۸۹: ۲۱؛ ممتاز^۹ و زوبیدل کبیر^{۱۰}، ۲۰۱۳: ۲۰۱۳؛ برج، ۲۰۰۸: ۶۱۹؛ دریر^{۱۱}، رن^{۱۲}، کپ^۱ و فریور^۲، ۲۰۰۹: ۳).

- 1 Bowles
- 2 Freudenburg
- 3 Becker
- 4 Craig
- 5 Project, Plan, Program, Policy (PPPP)
- 6 Social impact assessment
- 7 The National Environmental Policy Act (NEPA)
- 8 Burdge
- 9 Momtaz
- 10 ZobaidulKabir
- 11 Dreyer
- 12 Renn

از دهه ۱۹۷۰ یعنی شکل‌گیری اتا، تاکنون تعاریف گوناگونی از آن مطرح شده است. ارزیابی تأثیر^۱، فرایند شناسایی پیامدهای اقدامات توسعه‌ای، پیشنهادی و یا در حال انجام است و یک اصل پیشگیرانه در نظر گرفته می‌شود (بکر، ۲۰۰۱؛ ونکلی و استیوز^۲، ۲۰۱۱). ارزیابی تأثیر یک انگاشت عام و فراگیر است و شامل حوزه‌های مختلف مانند تأثیر محیطی، ارزیابی تأثیر اجتماعی، ارزیابی تأثیر سلامت، ارزیابی تأثیر برابری، ارزیابی تأثیر تنظیمی و ارزیابی پایداری می‌شود. آنچه در ارزیابی تأثیر اهمیت دارد نتایج آن جهت کاربرد در تصمیم‌گیری هاست. سائرین^۳ و کامپولاین^۴ (۲۰۰۶) معتقدند اتا تعریف جهانی و منفردی ندارد. گرچه محتوای آن شامل عناصر قابل تمایزی می‌باشد که همواره زمانی پدیدار می‌شوند که فرایند اتا اجرا می‌شود. با این حال توافق درباره‌ی عناصر تشکیل‌دهنده‌ی تعریف اتا منجر به افزایش کیفیت مطالعات در این حوزه می‌شود. همین ایده به وضع کمیته بین‌سازمانی درباره‌ی اصول و راهنما برای اتا در امریکا و تولید گزارش در سال ۱۹۹۴ انجامید. برج و ونکلی^۵ (۱۹۹۶) تعریف کمیته بین‌سازمانی را جرح و تعدیل کرده و آن را به این صورت بیان کرده اند: ارزیابی تأثیر اجتماعی را می‌توان به صورت فرایند ارزیابی یا برآورد از قبل پیامدهای اجتماعی تعریف کرد که احتمالاً ناشی از اقدامات سیاسی یا توسعه پروژه، به ویژه در زمینه قوانین سیاست محیطی ایالتی، دولتی و ملی است. تأثیرات اجتماعی شامل تمامی پیامدهای فرهنگی و اجتماعی برای جمعیت‌های انسانی از هر اقدام خصوصی و دولتی است که شیوه‌های زندگی، کار و تفریح و ارتباط آنها با هم، برآوردن نیازها و به صورت کلی اعضای جامعه را تغییر می‌دهد. تأثیرات فرهنگی شامل تغییرات در هنجارها، ارزشها و باورهای افراد می‌شود که شناخت آنها از خود و جامعه را هدایت و عقلانی می‌سازد. فرودنبرگ (۱۹۸۶) اتا را "ثمره‌ی علم و فرایندی سیاسی" می‌داند و معتقد است می‌توان آن را حوزه‌های از علوم اجتماعی و عنصری از سیاست‌سازی در نظر گرفت. مسئله اصلی در اتا این است که چطور می‌توانیم درونداد علمی را در چیزی وارد کنیم که تا حد زیادی سیاسی است. وسترن و لینچ (۲۰۰۰) تعریف بسیار خلاصه‌ای از اتا را مطرح کرده‌اند: «تحلیل تأثیر اجتماعی، ارزیابی تأثیرات سیاست‌های مختلف است». به نظر آنها هر فرایند سیاست‌گذاری شامل چهار مرحله دارد: ۱) صورت‌بندی سیاست‌های گوناگون و جایگزین یکدیگر، ۲) انتخاب یک سیاست برای اجرا، ۳) اجرای سیاست انتخاب شده، ۴) ارزیابی و اصلاح. ارزیابی تأثیرات اجتماعی ابزاری برای مرحله دوم است هر چند در مرحله چهارم نیز می‌توان آن را به کار برد (به نقل از فاضلی، ۱۳۹۱: ۸۰-۸۱). اوفرچلای^۶ (۲۰۰۹) در مبحث کارآمدی اتا دو مسئله متمایز را مطرح می‌کند: اولین مسئله این است که اتا شامل چیست، یعنی چه فعالیت‌هایی اتا را تشکیل می‌دهند. اگر این فعالیت‌ها ناقص باشند، پس بر اساس تعریف اتا کارآمد نیست. دومین نکته هدف اتا است، یا این که اتا به چه منظور است. این دو مسئله به هم ربط دارند. زیرا شیوه‌ای که هدف اتا

1 Cope

2 Frewer

3 Impact Assessment

4 Vanclay and Esteves

5 Sairinen

6 Kumpulainen

7 Burdge and Vanclay

8 O'Faircheallaigh

در آن تعریف می‌شود بر فعالیت‌هایی که آن را تشکیل می‌دهد تأثیر می‌گذارد. فاضلی (۱۳۹۱) پس از بررسی تعاریف گوناگون از انا، این تعریف را پیشنهاد می‌دهد که انا پژوهشی بین رشته‌ای با محوریت علوم اجتماعی است که می‌کوشد با سهیم شدن در همه‌ی مراحل برنامه ریزی، اجرا و ارزیابی نتایج اقدامات توسعه‌ای - سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها - شناخت معتبری از تغییراتی که این اقدامات در محیط طبیعی و اجتماعی ایجاد می‌کند ارائه دهد و پیش از اجرا شدن اقدامات توسعه‌ای، تأثیرات اجتماعی ناشی از اجرای آنها را برآورد کند. هم‌چنین انا می‌کوشد شرایط اجتماعی موفقیت اقدامات توسعه‌ای را مطالعه کند؛ تأثیرات منفی این اقدامات را پیش بینی نماید و راهکارهایی برای حذر کردن یا کاستن از تأثیرات منفی و تقویت تأثیرات مثبت ارائه دهد. ونکلی (۲۰۰۳) انا را به این صورت تعریف می‌کند: "ارزیابی تأثیر اجتماعی فرایند تحلیل (پیش بینی، ارزشیابی و انعکاس) و مدیریت پیامدهای خواسته و ناخواسته بر محیط انسانی ناشی از مداخلات برنامه‌ریزی شده (سیاست‌ها، پروگرام‌ها، برنامه‌ها و پروژه‌ها) بوده و نیز هر گونه تغییری که با این مداخلات بر انگیخته می‌شوند تا منجر به ایجاد محیط انسانی زیست کالبدی برابرانه و پایدارتری شوند. بنابراین انا چارچوبی فراگیر می‌باشد که شامل تمامی تأثیرات انسانی شامل تأثیرات زیبایی‌شناختی (تحلیل منظر)، میراث و باستان‌شناسی، اجتماعی، فرهنگی، جمعیت شناختی، توسعه، اقتصادی و مالی، جنسیتی، سلامت، حقوق بومی، زیرساخت، نهادی، سیاسی (حقوق انسانی، حکمرانی، دموکراسی سازی)، مرتبط با فقر، روانی، مسائل منبع (دسترسی و مالکیت منابع)، تأثیرات گردشگری و سایر تأثیرات بر جوامع است. انا محدود به فهم محدود کننده از انگاشت اجتماعی نیست.

پس از مطرح شدن انا در قوانین امریکا در دهه ۱۹۷۰، دو سند و مدل رسمی جهت ارائه این اصول و فرایند اجرای آنها در پروژه‌ها، طرح‌ها، برنامه‌ها و سیاست‌ها مطرح شدند. تصویب این قوانین و تدوین اصول بین المللی باعث شد انا تا حدی به صورت یک حوزه مستقل از ارزیابی تأثیر محیطی در نظر گرفته شود (اگرگومز^۱، دونووان^۲ و بدگود^۳، ۲۰۱۵). اما تا قبل از آن محققان در گزارش‌هایشان از ارزیابی تأثیر بیشتر بر ارزیابی تأثیر محیطی تمرکز داشتند. اولین سند رسمی درباره‌ی اصول راهنمای انا، "اصول و راهنما برای ارزیابی تأثیر اجتماعی"^۴ نام داشت که در امریکا و توسط کمیته بین سازمانی درباره‌ی اصول و راهنما^۵ برای تأثیر اجتماعی، ارائه شد. دومین سند را کمیته بین المللی انا و در سال ۲۰۰۳ مطرح نمود. پس از انتشار اصول امریکایی و تشکیل کمیته‌های بین سازمانی و بین المللی بود که انا در کشورهای در حال توسعه نیز مورد توجه قرار گرفت. ونکلی (۲۰۰۵) به مقایسه‌ی دو سند امریکایی و بین المللی پرداخته و معتقد است در سند امریکایی انا فقط در مورد مداخله‌ها و اقدامات توسعه‌ای پیشنهاد شده است، اما سند بین المللی انا را برای هر گونه فراگرد تغییر و نیز رویدادهایی غیر از مداخلات برنامه ریزی شده همانند فجایع و تغییرات جمعیت شناختی نیز قابل انجام می‌داند. در الگوی امریکایی انا بیشتر بر نقش متخصصان

1 Arce-Gomez

2 D. Donovan

3 E. Bedggood

4 Guidelines and Principles for Social Impact Assessment

5 Interorganizational Committee on Guidelines and Principles

تاکید می‌شود به همین دلیل آن را الگویی می‌دانند که بعد تکنوکراتیک آن قوی تر است. اما در الگوی بین‌المللی انا شامل حوزه‌ای فراگیر است که هدف نهایی آن توسعه پایدار و ارتقای کیفیت زندگی برای تمامی گروه‌های انسانی است. تاکنون رهیافت‌های گوناگونی مانند رهیافت مشارکتی (سیاسی)، رهیافت انجمن اجتماع تعاملی^۱ (بکر، هریس^۲، نیلسن^۳ و مک لاگین^۴، ۲۰۰۳)، رهیافت مردم مردم مدار (نزیدیب^۵، ۲۱۵)، انا بر پایه ارزشهای اجتماع^۶ (السن^۷، کانن^۸ و هنسی^۹، ۱۹۸۵) و رهیافت تکنوکراتیک یا تحلیلی (کرایگ، ۱۹۹۰؛ برج، ۲۰۰۴) برای اجرای فرایند انا مطرح شده است.

روش‌شناسی پژوهش

نظر به این که هدف پژوهش حاضر، شناسایی دیدگاه متخصصان و مجریان و ارائه الگوی توسعه فرایند انا بوده است، برای تجزیه و تحلیل مصاحبه‌ها و داده‌های کسب شده از رویکرد پژوهش کیفی و روش نظریه زمینه‌ای^{۱۰} (GTM) استفاده شد. نظریه برخاسته از داده‌ها، نظریه داده بنیاد یا نظریه زمینه‌ای، شیوه‌ای از پژوهش کیفی است که به وسیله‌ی آن و با استفاده از داده‌های کسب شده، نظریه‌ای در سطحی وسیع یک فرایند، یک عمل یا تعامل را تبیین می‌کند. از آنجا که هدف پژوهش حاضر نیز شناسایی یک فرایند یعنی اجرای انا بود، به همین منظور از روش GTM استفاده شد. محقق روش GTM با استفاده از شیوه منظم گردآوری داده‌ها، به تشخیص طیف‌های مفهومی، مقوله‌های اصلی و فرعی و برقراری رابطه میان آنها پرداخته و نظریه‌ای را برای تبیین یک فرایند ارائه می‌کند و این فرایند به ساخت نظریه‌ای مناسب و کاربردی می‌انجامد که این نظریه محدود اما واقعی است (اشتراوس و کوربین، ۱۹۹۰؛ بازرگان، ۱۳۸۷: ۹۳؛ محمدپور، ۱۳۸۹: ۳۱۳؛ فراستخواه، ۱۳۹۵: ۹۳). در پژوهش حاضر داده‌ها با استفاده از مصاحبه نیمه ساختاریافته^{۱۱} با متخصصان و مجریان حوزه انا گردآوری شده و سپس با استفاده از روش پیشنهادی اشتراوس و کوربین، تجزیه و تحلیل داده‌ها، کشف مقوله‌ها و دسته بندی آنها، دست یابی به سطوح انتزاع بالاتر و در نهایت تدوین مدل پارادایمی انجام شد.

مشارکت‌کنندگان در پژوهش شامل افراد متخصص در حوزه انا یعنی مجریانی که چندین پروژه اجرا کرده بودند، ناظران پروژه‌ها و کارشناسان شاغل در شهرداری بود که آشنایی کامل با این فرایند داشتند. روش انتخاب نمونه، نمونه گیری هدفمند از بین مطلعان کلیدی در این حوزه (شامل مجریان و متخصصان با تجربه، کارشناسان شهرداری و ناظران طرح‌های انا) بود. زیرا پژوهش حاضر به دنبال مواردی برای

1The Interactive Community Forum

2Harris

3Nielsen

4McLaughlin

5Nzeadibe

6Value-based

7Olsen

8Canan

9Hennessy

10Grounded Theory Method

11Semi-structured interview

بررسی بود تا سرشار از اطلاعات در حوزه تخصصی انا باشند و داده‌های حاصل از مصاحبه به تدوین و شکل‌گیری مدل پارادایمی بینجامد. تعداد مشارکت‌کنندگان براساس اصل اشباع نظری^۱ مشخص شد، یعنی مصاحبه‌ها تا زمانی ادامه یافتند که هیچ داده جدیدی حاصل نشده و انجام مصاحبه‌های جدید، اطلاعات بیشتری را تولید نکرده و صرفاً تکرار مطالب مطرح شده در مصاحبه‌های قبلی بود. نظرات افراد مشارکت‌کننده در این تحقیق از مصاحبه بیست و دوم به بعد به اشباع نظری رسید و فرایند گردآوری داده در این مرحله متوقف شد. این ۲۲ نفر شامل ۵ نفر از مدیران و کارشناسان شهرداری و ۸ نفر محققانی که هم ناظر و هم مجری انا بودند و ۹ نفر نیز صرفاً مجری پژوهش‌های انا بودند.

جدول ۱- ویژگی‌های مشارکت‌کنندگان

شماره مصاحبه شونده	تحصیلات	رشته تحصیلی	نوع فعالیت	سابقه فعالیت در انا (سال)
۱	دکتری	جامعه‌شناسی	مجری- ناظر	۸
۲	دکتری	جامعه‌شناسی	مجری- ناظر	۸
۳	دکتری	جامعه‌شناسی	مجری- ناظر	۸
۴	دکتری	جامعه‌شناسی	مجری- ناظر	۸
۵	دکتری	جامعه‌شناسی	مجری- ناظر	۵
۶	دکتری	جامعه‌شناسی	مجری	۵
۷	کارشناسی ارشد	جامعه‌شناسی	مجری	۶
۸	دانشجوی دکتری	جامعه‌شناسی	مجری- ناظر	۸
۹	دکتری	جامعه‌شناسی	مجری	۸
۱۰	کارشناسی ارشد	مدیریت	مجری	۵
۱۱	کارشناسی ارشد	جامعه‌شناسی	مدیر	۸
۱۲	دکتری	جامعه‌شناسی	مجری	۸
۱۳	کارشناسی	مدیریت	کارشناس	۴
۱۴	دکتری	شهرسازی	مجری	۷
۱۵	دکتری	جامعه‌شناسی	مجری- ناظر	۸
۱۶	کارشناسی ارشد	مطالعات زنان	مجری	۶
۱۷	کارشناسی ارشد	جامعه‌شناسی	کارشناس	۸
۱۸	دکتری	جامعه‌شناسی	مدیر	۸
۱۹	دانشجوی دکتری	جامعه‌شناسی	مجری	۵
۲۰	دکتری	جغرافیا	مجری	۸
۲۱	دکتری	جامعه‌شناسی	مدیر	۸
۲۲	دکتری	جامعه‌شناسی	مجری- ناظر	۸

1Theoretical saturation

فرایند مصاحبه نیمه ساختاریافته با متخصصان به این صورت بود که در ابتدا و قبل از مصاحبه طی هماهنگی تلفنی، هدف از مصاحبه برای آنها توضیح داده شده می‌شد و هماهنگی جهت زمان و مکان مصاحبه در صورت تمایل فرد به مصاحبه انجام می‌گرفت. هنگام مصاحبه حضوری، با رضایت مشارکت کنندگان مصاحبه‌ها ضبط شده و پس از اتمام آن، فایل صوتی پیاده سازی می‌شد تا فرایند کدگذاری انجام شود. ملاحظات اخلاقی در انجام پژوهش مانند امانتداری در خصوص صدای ضبط شده^۱ و حفظ نام مشارکت کنندگان مد نظر قرار گرفته و زمان هر مصاحبه بین ۶۰ تا ۹۰ دقیقه بود که در این مدت عمدتاً سوالات از پیش طراحی شده از فرد مشارکت‌کننده پرسیده می‌شد، اما با توجه به نیمه ساختارمند بودن مصاحبه، گاه روند مطرح شدن پرسش‌ها تغییر می‌کرد و سوالاتی متناسب با گفته‌های مشارکت‌کننده مطرح می‌شد.

به منظور بررسی معیار قابلیت اعتماد یافته‌ها، از دو معیار کنترل یا اعتباریابی توسط مشارکت کنندگان و بازبینی توسط متخصصان غیرمشارکت‌کننده استفاده شد. در روش اعتباریابی توسط مشارکت کنندگان از آنها خواسته می‌شود تا فرایند تحلیل، کشف مقوله‌ها و کدگذاری را مطالعه کرده و نظرات خود را در این زمینه بیان نمایند. هم‌چنین به منظور اطمینان از صحت مراحل کدگذاری، استخراج کدهای توصیفی و تحلیلی^۲ (ارکهارت^۳، ۲۰۱۳)، از سه محقق با تجربه در حوزه نظریه زمینه‌ای خواسته شد تا بر فرایند کدگذاری و تدوین مدل پارادایمی نظارت داشته باشند.

یافته‌های پژوهش

به منظور پاسخگویی به سوال اصلی پژوهش که الگوی فرایند اجرای ارزیابی تاثیر اجتماعی در ایران چگونه است و عوامل علی و شرایط تاثیرگذار زمینه‌ای آن کدامند، مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته با متخصصان انا انجام شد و سوالاتی همانند ویژگی‌های بارز الگوی اجرای ارزیابی تاثیر اجتماعی چیست و نقاط قوت و ضعف آن را چطور ارزیابی می‌کنید؟ تلقی شما از مشخصات و ویژگی‌های الگوی مطلوب انا چیست؟ مهمترین موانع و چالش‌های فرا روی اجرای مطلوب انا کدامند؟ اجرای مطلوب انا مستلزم چه تغییراتی در ساختار و قوانین است؟ انا چه پیامدهایی در بر داشته است و اگر الگوی مطلوب را در نظر بگیرید چه پیامدهای مثبتی می‌تواند برای اجتماع محلی در برداشته باشد؟ و ... از مشارکت کنندگان پرسیده شد. تمامی مصاحبه‌ها به صورت کامل ضبط شده و پیاده سازی شدند.

به منظور تحلیل داده‌های حاصل، بر اساس طرح سیستماتیک مطرح شده از اشتراوس و کوربین (۱۹۹۰) سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی انجام شد که در نهایت به عرضه ی پارادایم منطقی یا تجسمی از نظریه در حال پدیدار شدن انجامید. در مرحله اول یعنی کدگذاری باز، ابتدا مصاحبه‌ها به صورت

۱ ضبط صدا با رضایت مشارکت کنندگان انجام شده و به آنها اطمینان داده می‌شد که این فایل نزد محقق محفوظ خواهد ماند و در مواردی که مشارکت‌کننده تمایلی به ضبط صدایش نداشت، محقق نیز این فرایند را متوقف می‌کرد.

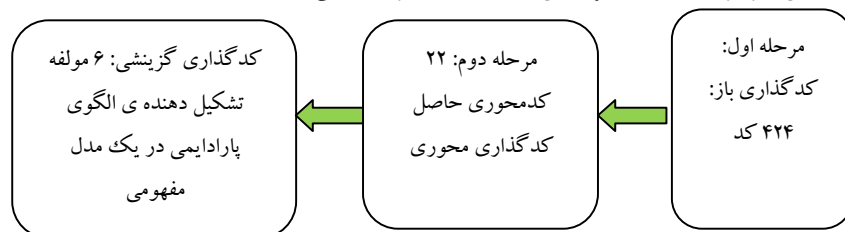
2 Descriptive and analytic codes

3 Urquhart

سطر به سطر بررسی شدند و مفاهیم اصلی، ویژگی‌ها و ابعاد مشخص شدند. کدهایی که در این مرحله پدید می‌آیند را کدهای توصیفی می‌نامند (ارکهارت، ۲۰۱۳)، یعنی این کدها صرفاً توصیف داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها است و هنوز قدرت تبیین ندارند و صرفاً برچسب‌هایی برای وقایع و پدیده‌ها هستند. در این مرحله با تحلیل مصاحبه‌ها ۴۲۴ کد باز به دست آمد که به صورت طیف‌های مفهومی اولیه مشخص شد. در مرحله دوم یعنی کدگذاری محوری کدهای اولیه بر اساس شباهت و تفاوت‌شان با سایر کدهای پدیدار شده در یک دسته یا مقوله قرار گرفتند. یعنی موارد مشابه با هم ادغام شده و مقوله‌های مرتبط با هم در یک محور مشترک قرار گرفتند. این کدها یا کدهای جنینی یا زنده^۱ بودند یعنی کدهایی که مشارکت‌کنندگان در مصاحبه‌شان آنها را مطرح کرده بودند و یا بر اساس اشتراکات‌شان ایجاد شدند. در این مرحله یکی از مقوله‌های کدگذاری باز انتخاب شده و سایر مقوله‌ها به آن ارتباط یافتند. با انجام این فرایند تعداد ۲۲ کد محوری حاصل شد. پس از مشخص شدن کدهای محوری، فرایند کدگذاری انتخابی یعنی مشخص شدن ارتباط بین این مقوله‌ها انجام شد. در این مرحله به منظور طراحی الگوی پارادایمی (نوع پیشنهادی اشتراوس و کوربین)، یکی از مقوله‌ها که در اینجا فرایند اجرای ارزیابی تأثیر اجتماعی است به عنوان مقوله اصلی در نظر گرفته شده و ارتباط بقیه مقوله‌ها با آن تعیین شد. در طراحی پارادایم‌شش بعد اصلی به شرح زیر مشخص می‌شوند:

۱. شرایط علی: مقوله‌هایی که مقوله اصلی را تحت تأثیر قرار می‌دهند.
  ۲. شرایط زمینه‌ای: شرایط ویژه‌ای که بر راهبردها تأثیر می‌گذارد.
  ۳. مقوله اصلی: پدیده اصلی (هسته) فرایند مورد مطالعه
  ۴. شرایط واسطه‌ای (دخیل): شرایط عمومی که بر راهبرد تأثیر می‌گذارد.
  ۵. راهبردها: اقدامات یا تعامل‌های ویژه‌ای که از پدیده اصلی حاصل می‌شود.
  ۶. پیامدها: نتایجی که در اثر راهبردها پدیدار می‌شوند (بازرگان، ۱۳۸۷: ۱۰۰-۱۰۱).
- در شکل زیر فرایند کدگذاری و تقلیل داده‌ها در سه مرحله نشان داده شده است:

شکل ۱- فرایند کدگذاری و تقلیل داده‌ها

شرایط علی در فرایند اجرای ارزیابی تأثیر اجتماعی

بازرگان (۱۳۸۷) معتقد است شرایط علی، مقوله‌هایی هستند که بر مقوله اصلی تأثیر می‌گذارند. برپایه مصاحبه‌های انجام شده با مجریان و متخصصان حوزه ارزیابی تأثیر اجتماعی شرایطی که بر فرایند اجرای

ارزیابی تاثیر اجتماعی تاثیر می‌گذارند عبارتند از: نگاه فن سالارانه نسبت به ارزیابی تاثیر اجتماعی، ضعف مشارکت اجتماعی، ضعف اعتماد اجتماعی و امور مالی و پرداخت به محققان اتا. بر اساس گفته‌های مشارکت‌کنندگان در برنامه ریزی‌های شهری، در زمینه امور اجتماعی- فرهنگی، ساده انگاری‌هایی وجود دارد و بیشتر بر ابعاد کالبدی شهر در برنامه ریزی‌ها تاکید می‌شود. با وجود گذشت حدود هشت سال از شروع اجرای فرایند ارزیابی اجتماعی اما هنوز هم در برخی مناطق دیدگاه فن سالارانه و مهندسی ارجحیت می‌یابد. یکی دیگر از عوامل موثر میزان مشارکت اجتماعی در پروژه‌های اتا است. بر اساس مصاحبه‌های انجام شده می‌توانیم مشارکت را شامل یک طیف بدانیم که از یک سو مردم را به عنوان منبع داده در نظر گرفته و در سوی دیگر مداخله حداکثری مردم در پروژه‌های شهری وجود دارد. به نظر بیشتر مصاحبه‌کنندگان فعلا شرایط برای تحقق مشارکت وجود ندارد و مردم بیشتر به عنوان منبع داده در نظر گرفته می‌شوند که نقش آنها به پر کردن پرسشنامه و مصاحبه محدود شده است و نهایت مداخله ی مردم یک اعتراض دسته جمعی و یا ارسال یک نامه اعتراض آمیز به کارفرما می‌باشد. از سوی دیگر عدم بازخورد همین مشارکت حداقلی به مردم باعث شده است که آنها بر اساس تجربه به مشارکت‌های بعدی تمایلی نشان دهند و اعتماد اجتماعی آنان به محققان اجتماعی کاهش یابد. یکی از مصاحبه‌شوندگان در زمینه بی اعتماد مردم این طور می‌گوید:

در ابتدا مردم و کسبه خوشحال می‌شوند که کسی آمده و نظرشان را می‌پرسد، این در حالت کلی قضیه می‌تواند اعتمادی ایجاد کند ولی به مرور زمان خودش باعث بی اعتمادی می‌شود، چون به ویژه بخش‌هایی از شهرداری هستند که سالی ۲۰۰ یا ۳۰۰ مورد نظرسنجی انجام می‌دهند. ۱۰ سال است دارند این کار را انجام می‌دهند. پس هر شهروند تهرانی تا حالا یک یا چندبار نمونه بوده. بارها مشکلاتی را گفته که هیچ اتفاقی برایش نیفتاده. خب ممکن است اول فکر کند دارند حرفش را گوش می‌دهند اما خب این در دراز مدت مشکل ایجاد می‌کند.

یکی دیگر از عوامل موثر شرایط پرداخت و تاخیر در آن است که باعث عدم استفاده از همکاران با تخصص‌های گوناگون در گروه اتا و نیز کاهش کیفیت این گونه پروژه‌ها شده است.

جدول ۲- شرایط علی فرایند اجرای ارزیابی تاثیر اجتماعی

شرایط علی	کدهای باز
نگاه فن سالارانه (تکنوکراتیک)	عدم توجه به هویت غیرکالبدی در برنامه ریزی شهری، نگاه بروکراتیک و از بالا به پایین پروژه‌های توسعه‌ای، تحمیل عقاید برنامه ریزان به مردم، کم اهمیت بودن ابعاد اجتماعی و فرهنگی در برنامه ریزی ها، ساده انگاری امر اجتماعی- فرهنگی، عدم اعتقاد مدیریت شهری به اتا، عدم مقبولیت اتا بین مهندسان
ضعف مشارکت اجتماعی	مشارکت مقطعی و هدایت شده، عدم باور به اهمیت مشارکت، مردم به عنوان منبع داده، عدم احساس تعلق به شهر و اجتماع محله ای، عدم وجود الگوی مشارکت مطلوب، عدم آینده نگری و بی توجهی به آینده، ضعف فرد در برابر ساختار.
ضعف اعتماد اجتماعی	عدم بازخورد نتایج به مردم، شکاف مردم و دولت یعنی آنها فعالیتهای دولتی را از خود نمی‌دانند، عدم اعتماد به مجریان، ناکارآمد بودن این گونه فعالیت‌ها در طول زمان و در نتیجه رشد بی اعتمادی.
امور مالی و پرداخت	مستقل شدن بودجه اتا، نارضایتی محققان به دلیل تعویق در پرداخت و در نتیجه بی انگیزه شده آنها، عدم پرداخت به موقع و ضعیف شدن تیم مطالعاتی اتا، پرداخت بدون رانت واسطه‌گری.

پدیده محوری در فرایند اجرای ارزیابی تأثیر اجتماعی

نتایج مصاحبه با مجریان متخصصان حوزه اتا نشان داد که فرایند اجرای ارزیابی تأثیر اجتماعی دارای مشکلاتی است که تاکنون پیشنهاداتی برای بهبود آن ارائه شده است. آنها به مشکلاتی مانند تأکید بر فرمت و صوری شدن اتا، بهره برداری سیاسی و اقتصادی از اتا و فقدان وجود ملزومات اجرای آن اشاره کردند. یکی از نکات مهمی که بیشتر مشارکت کنندگان در زمینه ی اجرای فرایند اتا به آن اشاره کرده اند این است که در برخی موارد کارفرمایان معتقدند هیچ نوآوری پژوهشی و مطالب جدید درباره ی پروژه در گزارش‌های اتا مطرح نشده است و محقق اتا تمامی نکاتی را مطرح کرده است که آنها خود بر آن واقف بوده اند. قادری (۱۳۹۳) نیز در این زمینه به نظر گیدنز اشاره کرده و معتقد است پژوهش‌های اتا «شگفت‌انگیز» نیستند، زیرا بیشتر به سوالات واقعیتی می‌پردازند که در خصوص گردآوری داده‌های واقعی است و کمتر سوالات نظری و تکوینی را در نظر می‌گیرند.

یکی از مواردی که مشارکت کنندگان آن را مغایر با روح خلاقانه اتا می‌دانند وضع دستورالعمل و تأکید بر فرم به جای محتوا است. برای مثال یکی از مشارکت کنندگان در زمینه دستورالعمل اتا معتقد است:

اتا مطالعه‌ای نیست که دارای فرم شود. انا یک مطالعه ی خلاقانه است. انا مثل بقیه مطالعات اجتماعی فصل اول و دوم و... ندارد. ده گام پیشنهادی برای اتا متأسفانه به وحی منزل تبدیل شد. خیلی خشک و فرمال. یعنی همان شی وارگی که مارکس می‌گوید یعنی همان قواعد خود ساخته تبدیل به چیزی شد که بر محققان تحمیل شد. .... کسانی هم هستند که موارد فرمال را رعایت می‌کنند و امتیاز بالایی هم می‌گیرند ... این با روح مطالعات اتا سازگار نیست.

برخی مصاحبه شوندگان به این نکته اشاره کردند که ملزومات فرایند اجرای اتا وجود نداشته است و به همین دلیل این فرایند با مشکلاتی مواجه شده است. یکی از مصاحبه شوندگان در این زمینه این طور می‌گوید:

... می‌خواهم بگویم تمام فرایندها و مفاهیمی که از جوامع دیگر می‌گیریم و می‌آوریم اگر ملزوماتش همراهش نباشد، تبدیل به امور فرمال می‌شود، انا هم به نظرم به همین امر فرمال تبدیل شده، چون از آن بهره برداری‌های سیاسی و اقتصادی می‌شود و در واقع از روح و محتوای اصلی اش تهی شده. تا وقتی که باور به کیفیت زندگی برای تمام گروهها به عنوان هدف نهایی اقدامات توسعه‌ای نباشد، به نظرم تا هنوز بحثی است که در جامعه ایران بلاموضوع است ...

برخی مشارکت کنندگان نیز به نکاتی مانند ضرورت تمایز اتا با نظرسنجی‌های مرسوم اشاره کرده و بر تفاوتها آنها تأکید کرده اند. با این حال برخی از مصاحبه شوندگان اتا را فرصتی می‌دانند که امکان تعامل بین مهندسان و محققان اجتماعی را تا حد بیشتری فراهم کرده و پیامدهای مثبتی هم به دنبال داشته است که در بخش پیامدها به آنها اشاره خواهد شد.

جدول ۳- فرایند اجرای ارزیابی تاثیر اجتماعی

کدهای باز	پدیده محوری
تاکید دستورالعمل شهرداری بر شکل و فرمت به جای محتوا، صوری بودن انا و تبدیل شدن آن به یک عنوان تبلیغاتی به دلیل فقدان مطالعه اجتماعی، فقدان وجود ملزومات اجرای انا، بار شدن منافع سیاسی و اقتصادی بر آن، نمادین شدن و زینتی بودن انا، تمرکز بر پروژه به جای اجتماع، ضرورت تمایز انا با گردآوری داده‌های اجتماعی و نظرسنجی، بررسی ضرورت اجرای انا، ارتباط پروژه‌ها با تصمیمات فرامنطقه‌ای به جای نیازهای اجتماع، برآورده نشدن انتظارات کارفرما.	فرایند اجرای ارزیابی تاثیر اجتماعی

راهبردهای فرایند ارزیابی تاثیر اجتماعی

راهبردها یا عمل/ تعامل راهبردی کنش‌های عامدانه هستند که برای حل یک مسئله انجام می‌شوند و با صورت گرفتن آنها پدیده شکل می‌گیرد (اشتراوس و کوربین، ۱۹۹۰: ۱۵۵). بر پایه تحلیل مصاحبه‌ها می‌توانیم سه راهبرد شایستگی مجریان، گسترش دامنه انا و وضع قوانین الزام آور اجرای کاربست انا را مطرح کنیم. در زمینه جدید بودن حوزه انا و کمبود نیروی متخصص در این حوزه یکی از مصاحبه‌شوندگان این طور پیشنهاد می‌دهد:

ببینید محققى که میاد کار نکرده ... شما باید قواعد این حوزه را به او بگویى... این که چطور کار کند لازم است که قواعد کار را به محقق بگویى... انا با مطالعات عادى پایان نامه فرق دارد محقق باید خیلی نگاهش عملى تر، کاربردى تر و میدانى تر باشد. خیلی نظرى نباشد. با در نظر گرفتن اولویتهای و توانمندی‌ها باشد... بنابراین لازم است به افرادی که می‌آیند گفته شود که چه کارى را انجام دهند.

راهبرد اصلی دیگر گسترش دامنه انا است، به این صورت که در ابتدا ارزیابی از سیاست‌ها و برنامه‌ها انجام شود و پیش از اجرا نقاط ضعف آنها برطرف شوند. از موارد پیشنهادی دیگر برای گسترش حوزه انا تشکیل بانک داده سالانه برای داده‌های حاصل از پروژه‌های انا و مستندسازی متون و انجام فراتحلیل‌ها و مرورهای نظام مند در این زمینه به منظور انباشت دانش در این حوزه می‌باشد. راهبرد سوم وضع قوانین الزام آور است که از سه طریق به اجرایی شدن انا کمک می‌کند: با وضع الزام قانونی محقق کاربست را به صورت مشارکتی با کمک ذی نفعان و کارفرما تهیه می‌کند، محقق در برابر کاربستی که ارائه می‌دهد مسئول است و به این ترتیب میزان مطالبه گری اجتماع نیز افزایش می‌یابد.

جدول ۴- راهبردهای اجرای فرایند ارزیابی تاثیر اجتماعی

کدهای باز	راهبردها
واگذاری پروژه‌ها بر مبنای شایستگی و ضوابط و نه روابط، اهمیت به خلاقیت مجریان در حین اجرای پروژه (با توجه به این که هر پروژه ویژگی‌های خاص خود را دارد)، واگذاری مسئولیت ناشی از اجرای کاربست به مجری، رتبه بندی مجریان، آموزش پژوهشگر تخصصی انا و شکل گیری سرمایه انسانی در این حوزه	شایستگی مجریان
ضرورت اتای پیش از اجرای پروژه، تعمیم انا به برنامه‌ها و سیاست ها، ضرورت آسیب شناسی انا و ارزیابی آن، تشکیل بانک داده برای پژوهش‌های انا، انتشار عمومی گزارش‌های انا، آگاهی بخشی در خصوص منافع عینی مردم و انا، مستند سازی متون علمی تولید شده	گسترش دامنه انا
وضع الزام قانونی برای اجرای کاربست انا، به رسمیت شناخته شدن حقوق مالکیت افراد نسبت به مسائل ناشی از پروژه که بر زندگی آنها تاثیر دارد، قانونی شدن مطالبه حقوق شهروندی، شکل گیری نهادهای مدافع حقوق اجتماع‌های محلی، شکل گیری الزام دو سویه برای انا از سوی اجتماع و کارفرما (در حال حاضر این الزام یک سویه از سوی کارفرما است)، وضع معیار مشخص برای اجرای انا	قوانین الزام آور

زمینه (بستر) فرایند ارزیابی تأثیر اجتماعی

زمینه یا بستر شرایط ویژه‌ای است که بر راهبردها تأثیر دارد (بازرگان، ۱۳۸۷: ۱۰۰). ضعف نهادهای میانجی، نظارت بر پروژه‌ها و فقدان تفکر بین رشته‌ای بر تعمیم انا و اجرایی شدن کاربست آن تأثیر دارند. یافته‌های حاصل از مصاحبه‌ها نشان می‌دهد که برای گسترش دامنه انا و الزام قانونی به اجرای کاربست آن باید تفکر بین رشته‌ای و ناظر قوی بر یافته‌های حاصل از پروژه وجود داشته باشد. به گفته مشارکت کنندگان در بیشتر پروژه‌های انا، استفاده از تیم‌های تحقیقاتی بین رشته‌ای نادیده گرفته شده و این خود به کاهش کیفیت گزارش‌ها انجامیده است. هم چنین نهادهای واسطه‌ای از یک سو بین محقق و شهروندان و از سوی دیگر بین محقق و کارفرما (مانند انجمن‌های صنفی) وجود داشته باشد تا مطالبات حق شهروندان صورت قانونی به خود بگیرد. تقویت نهادهای میانجی و نیز نظارت بر پروژه‌ها زمینه را برای تعمیم و گسترش دامنه پروژه‌های انا فراهم می‌کند. یکی از مصاحبه شونده‌گان در این زمینه به این نکته این طور اشاره می‌کند:

الزام برای اجرای انا باید دو سویه باشد. این الزام الان یک سویه است. در کشورهای دیگر نه مجری تحقیق، بلکه نهادی خواستار اجرای این مطالعات است که مدافع حقوق شهروندان است مثلاً نهادی که یک محله را نمایندگی می‌کند. این نهادها تامین اعتبار شده اند. آنها هستند که خواستار این مطالعات اند چون آنها مدافع حقوق محله‌ها هستند. شما در آن جوامع چنین کنشگرانی دارید در نتیجه کل مبحث انا به موضوع دیگری تبدیل می‌شود. یعنی در آنجا مجری به دلیل صوری بودن کارش را انجام نمی‌دهد...

جدول ۵- زمینه اجرای فرایند ارزیابی تأثیر اجتماعی

زمینه (بستر)	کدهای باز
ضعف نهادهای میانجی	فقدان نهادهای واسطه‌ای مدافع حقوق شهروندان، نهادینه نشدن اختیارات قانونی شوراباری‌های محله ها، فاصله محقق و مردم به دلیل فقدان این نهادها، انجمن‌های صنفی انا (واسطه کارفرما و محقق)
نظارت بر پروژه ها	نظارت علمی و دقیق، تایید پروژه‌ها به دستور کارفرما، نظارت بر مراحل اجرای کاربست و مدیریت پیامدها، تمرکز بر ابعاد صوری و فرمال، جلسات تخصصی جهت تحویل گزارش، نظارت نهادهای واسطه‌ای
تفکر بین رشته ای	عدم وجود همکاران متخصص در تیم انا، عدم ارتباط حوزه‌های گوناگون تأثیر، ناکارآمد شدن کاربست به دلیل عدم تفکر بین رشته ای

شرایط مداخله گر در اجرای فرایند ارزیابی تأثیر اجتماعی

این شرایط که شامل ضعف حکمروایی شهری و مشکلات نهادینه شده در استفاده از کاربست یافته‌های پژوهش‌های اجتماعی می‌باشند، زمینه را برای استفاده یا عدم استفاده از نتایج فرایند اجرای انا فراهم می‌کنند. یافته‌های پژوهش نشان داد که شرایط مانند برنامه ریزان به عنوان تصمیم گیرندگان اصلی برای مسائل شهری، بروکراسی و ناباوری به مشارکت و عدم توجه به تمایز انا با نظرسنجی‌های مرسوم و

بی‌توجهی به نتایج اتا در تصمیم‌گیری‌ها از شرایط مداخله‌گر اصلی در این زمینه می‌باشند. یکی از مصاحبه‌شوندگان عنوان می‌کند:

در ایران دولت مدافع همه چیز است در شهرداری هم خیلی بیشتر. بستری که در شهرداری بوده قابلیت اتا را ندارد یکی از زمینه‌های اصلی اتا این است که در جامعه حکمروایی حاکم باشد ... اعتقاد به مشارکت مردم وجود داشته باشد .. ما شعار زیاد می‌دهیم ... وقتی هم می‌گوییم مردم یک گروه خاص از مردم را در نظر داریم... نه کلیت جامعه...

جدول ۶- شرایط مداخله‌گر اجرای فرایند ارزیابی تاثیر اجتماعی

شرایط مداخله‌گر	کدهای باز
ضعف حکمروایی شهری	برنامه‌ریزان به عنوان تصمیم‌گیرنده، ناپاوری به مشارکت مردم، تصمیم‌گیری‌های شهری از بالا به پایین، بروکراسی ساختاریافته، عدم اطلاع‌رسانی و آگاهی بخشی به مردم، عدم اعتقاد مدیریت شهری به اتا، نگرش کل‌نگرانه، در نظر گرفتن منافع ذی‌نفعان گوناگون، نگرش مناسک‌گرایانه شهرداری به اتا
مشکلات نهادینه شده پژوهش‌های علوم اجتماعی	موثر و کارآمد نبودن پژوهش‌های اجتماعی و در نتیجه اتا، عدم توجه به تفاوت اتا و پژوهش‌های اجتماعی، بی‌توجهی به نتایج پژوهش‌ها در برنامه‌ریزی، عدم توافق بر معنای امر اجتماعی فرهنگی، در نظر گرفتن محققان اتا همانند پیمانکاران پروژه‌های فنی.

پیامدهای اجرای فرایند ارزیابی تاثیر اجتماعی

آخرین بعد یک مدل پارادایمی، پیامدها است. کنش و واکنش‌هایی که در پاسخ به پدیده یا مدیریت کردن آن صورت می‌گیرد، پیامدهایی را در بر خواهد داشت. پیامدها ویژگی‌های ذاتی خود را دارند و ممکن است خواسته یا ناخواسته، بلند مدت یا کوتاه مدت، فوری یا تدریجی و کم دامنه یا گسترده باشند (اشتراوس و کوربین، ۱۹۹۰: ۱۵۶-۱۵۷). بر اساس تحلیل یافته‌های کیفی می‌توانیم پیامدهای حاصل از اجرای فرایند ارزیابی تاثیر اجتماعی را به سه گروه پیامدهای منفی، مثبت و بلند مدت طبقه‌بندی کنیم. توسعه زمینه علمی اتا، افزایش مطالبه‌گری اجتماع و ارتقای جایگاه شغلی جامعه‌شناسان از پیامدهای مثبت حاصل از فرایند اجرای اتا هستند که مشارکت‌کنندگان به آنها اشاره کرده‌اند. از زمان معرفی حوزه جدید اتا تا کنون کتابهایی در این زمینه تالیف و ترجمه شده، همایش‌هایی برگزار شده و کارگروه اتا در انجمن جامعه‌شناسی تشکیل شده است که همه اینها به توسعه این حوزه و گسترش آن به نهادهای دیگر کمک می‌کند. بیشتر مشارکت‌کنندگان معتقدند اتا با هر هدفی که شروع شده باشد، اکنون زمینه‌ی توسعه‌ی آن فراهم شده و محققان می‌توانند با در نظر گرفتن نقاط ضعف پروژه‌های پیشین، زمینه توسعه این حوزه را فراهم کنند. از دیگر پیامدهای مثبت فرایند اجرای اتا افزایش توجه اجتماعات به پیامدهای اقدامات توسعه‌ای و نیز توجه به نظرات مردم بوده است. هم‌چنین اتا منجر به شکل‌گیری فضای گفت و گو بین جامعه‌شناسان و مهندسان و مدیران شهرداری شده است که بیشتر به رویکرد فنی اهمیت می‌داده‌اند.

جدول ۷- پیامدهای منفی، مثبت و بلندمدت اجرای فرایند ارزیابی تأثیر اجتماعی

پیامدهای مثبت	کدهای باز
توسعه زمینه علمی انا	تالیف کتاب هایی در این حوزه، ترجمه کتابها، حمایت از پایان نامه‌ها در این حوزه، برگزاری همایش‌ها و نشستها، تشکیل کارگروه انا در انجمن جامعه شناسی، تولید متون در این حوزه، برگزاری کارگاههای آموزشی
افزایش مطالبه گری اجتماع	افزایش مطالبات زیست محیطی، توجه اجتماع به پروژه‌ها و تأثیرات آنها، شنیده شدن صدای اجتماع و قدرت یافتن آن، ایجاد تغییر اجتماعی، تأثیر مثبت بر جامعه مدنی
ارتقای جایگاه شغلی جامعه شناسان	فعالیت جامعه شناسان به صورت ناظر، مجری پژوهش، مدرسان کارگاههای آموزشی، شکل گرفتن گفت و گو بین محققان و مدیران
پیامدهای منفی	کدهای باز
دولتی شدن انا	پیگیری نهادهای دولتی و کارفرما به جای اجتماع، ضعف بخش خصوصی، انگیزه‌های سیاسی از اجرای انا، غالب شدن فرهنگ سازمانی شهرداری، غلبه عقلانیت ابزاری سازمانی بر انا، فقدان خود انتقادی، ناکارآمدی فرایند بروکراسی، ترجیح برنامه‌های دیگر مانند طرح تفصیلی، تبدیل شدن انا به ابزار توجیه پروژه ها.
تقلیل یافتن انا به پژوهش‌های مرسوم	تاکید بر پنج فصل نهایی گزارش‌های مرسوم، عدم توجه به نظریات برد متوسط، تقلیل یافتن انا به پیمایش و نظرسنجی، درک نادرست از فرایند اجرای انا، عدم بلوغ این نوع مطالعات در ایران، نگاه بازاری و تجاری محققان، تبدیل شدن انا به منبع درآمد و غالب شدن بعد اقتصادی
عدم استفاده از کاربست	عدم تدوین مشارکتی کاربست (بین محقق، کارفرما و مردم اجتماع)، کاربردی نبودن کاربست، ناهمخوانی و قوانین و شرایط، محقق مسئول اجرای کاربست نیست، برآورده نشدن نیازهای کارفرما، سلیقه‌ای بودن اجرای کاربست، عدم بازخورد اجرا به محقق، عملی نبودن پیشنهادات محقق (ناهمخوانی با شرایط کارفرما)
پیامدهای بلندمدت	کدهای باز
شهروند فعال	شهروند مشارکت کننده، دارای حس مسئولیت نسبت به اجتماع، مردم مدار شدن مطالعات انا، افزایش حساسیت نسبت به پروژه ها، توانمندسازی اجتماع، انا به عنوان یک فعالیت مدنی، مجوز اجتماعی برای پروژه ها، حساسیت نسبت به تأثیرات پروژه ها
کیفیت زندگی	کیفیت ذهنی از طریق افزایش حس تعلق به اجتماع، به رسمیت شناختن کیفیت زندگی به عنوان هدف اصلی انا برای تمام گروهها،
توسعه پایدار	توجه به مدیریت پیامدها، توجه به آینده نگری مطالعات انا، توجه به آثار سیاست‌های کلان و بلندمدت، انتقال انا به سایر پروژه‌ها و سازمانها

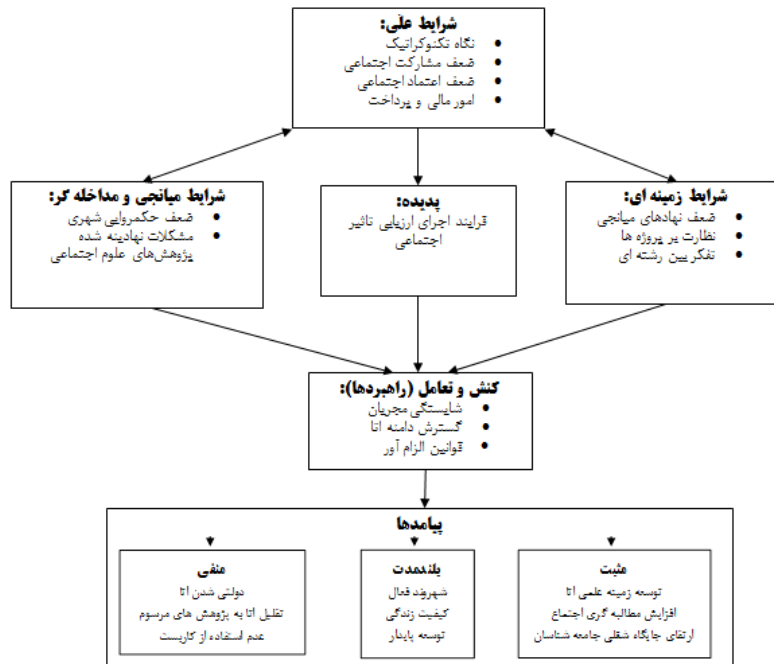
کدگذاری گزینشی و ارتباط مقوله‌ها

در این پژوهش با استفاده از نظریه زمینه‌ای بعد از تحلیل یافته‌ها، استخراج مقولات اصلی و فرعی، در مرحله کدگذاری انتخابی، مدل پارادایمی با استفاده از مقولات اصلی ارائه می‌شود که شامل پدیده اصلی، شرایط علی، شرایط مداخله گر و زمینه ای، راهبردها و پیامدها است. بر اساس یافته‌ها نگاه فن سالارانه و تکنوکراتیک و ابعاد آن یعنی تمرکز بر ابعاد کالبدی در برنامه ریزی، اهمیت و ترجیح نگاه مهندسان بر

برنامه‌ریزان اجتماعی، برنامه‌ریزی از بالا به پایین، سلطه عقلانیت کارشناسانه و ساده‌انگاری امر اجتماعی-فرهنگی همگی بر نحوه اجرای فرایند اتا تاثیر گذارند. از دیگر عوامل موثر می‌توان به ضعف مشارکت اجتماعی اشاره کرد که از جمله ابعاد مهم آن احساس عدم تعلق به شهر و اجتماع محله‌ای و نابوری به مشارکت است. در واقع بر پایه یافته‌های پژوهش، مشارکت اجتماعی را می‌توان بر اساس یک طیف تصور کرد که یک سوی آن مردم را صرفاً به عنوان منبع داده در نظر گرفته و سوی دیگر آن به دنبال ارتقای مداخله افراد در سرنوشت اجتماع شان است. بر اساس گفته‌های مشارکت‌کنندگان، بیشتر پژوهش‌های اتا صرفاً مردم را به عنوان منبع داده در نظر می‌گیرند و محققان معتقدند بستر مناسب جهت مشارکت اجتماعی وجود ندارد. از دیگر عوامل موثر ضعف اعتماد اجتماعی شامل ابعادی مانند شکاف بین مردم و دولت و عدم بازخورد نتایج حاصل از مشارکت به مردم می‌باشد. از دیگر عوامل موثر بر کیفیت فرایند اجرای اتا مسائل مربوط به پرداخت قراردادهای محققان است که ضعف در این فرایند باعث کاهش انگیزه و در نتیجه کیفیت فرایند اجرا شده است. بر اساس گفته‌های مشارکت‌کنندگان، به منظور افزایش کیفیت فرایند اجرای اتا لازم است راهبردهایی مانند افزایش تخصص و آموزش بیشتر مجریان، واگذاری پروژه‌ها بر اساس ضوابط و بر مبنای شایستگی، رتبه بندی مجریان بر اساس تخصص و مهارت و تمرکز بر شکل گیری سرمایه انسانی متخصص در این حوزه در نظر گرفته شود. تعمیم اتا به برنامه‌ها و سیاست‌ها، ضرورت اجرای اتا پیش از اجرای پروژه، آسیب شناسی و مرور پروژه‌های انجام شده و مستند سازی متون علمی، وضع قوانین الزام آور جهت اجرای کاربرست و پرهیز از اجرای سلیقه‌ای اتا از راهبردهای موثر بر اجرای اثربخش فرایند اتا هستند.

ایجاد نهادهای میانجی بین مردم و محقق که مدافع حقوق مردم باشند و نیز بین محقق و کافرما (همانند انجمن‌های صنفی) و نهادینه شدن اختیارات قانونی این نهادها، نظارت علمی بر پروژه‌ها و نظارت نهادهای واسطه‌ای، تشکیل تیم بین رشته‌ای و پیوند یافتن حوزه‌های تاثیر، اصلاح ساختارهای بروکراتیک مرتبط با اتا، آگاهی بخشی به مردم و پرهیز از نگرش مناسک‌گرایانه به اتا عوامل موثر بر راهبردها می‌باشند. فرایند اتا با وجود تمامی مشکلاتی که پیش رو داشته است، تا به اینجا به پیامدهای مثبتی مانند توسعه متون علمی این حوزه، ترجمه و تالیف کتابهای مرتبط، برگزاری همایش‌ها و نشست‌ها، افزایش مطالبه‌گری اجتماع و احساس مسئولیت آنها و نیز ارتقای جایگاه شغلی جامعه‌شناسان را در برداشته است. پرورش شهروند فعال و مسئولیت پذیر نسبت به اجتماع، افزایش حساسیت نسبت به پیامدهای اجتماعی پروژه‌ها، ارتقای کیفیت ذهنی زندگی از طریق افزایش حس تعلق و نیز آینده‌نگری از پیامدهای بلند مدت اجرای فرایند اتا هستند. با این حال اتا پیامدهای منفی مانند تقلیل یافتن آن به پژوهش‌های مرسوم، دولتی شدن اتا و اجرایی نشدن کاربرست را نیز به دنبال داشته است.

شکل ۲- الگوی مفهومی فرایند اجرای ارزیابی تأثیر اجتماعی

بحث و استنباط نظری

از سال ۱۳۸۶ آنا به عنوان حوزه‌ای نوپا و با اهمیت در بین مطالعات و پژوهش‌های شهرداری به صورت جدی و با همکاری جامعه شناسان و سایر محققان حوزه‌های برنامه ریزی شهری و زیست محیطی مطرح شده است که نسبت به سایر حوزه ها، فرایند توسعه سریعی را طی کرده و بخش قابل توجهی از بودجه شهری به آن اختصاص یافته و محققان در حوزه‌های مختلف جامعه شناسی و برنامه ریزی شهری در این زمینه آموزش دیده اند. در واقع اکنون که این واقعیت آشکار شده است که اقدامات توسعه‌ای می‌توانند پیامدهای مخرب اجتماعی و فرهنگی به دنبال داشته باشند و اهمیت شناسایی این پیامدها به منظور کارآمدتر شدن این اقدامات و دست یابی بیشتر به اهداف شان مشخص شده است، لازم است توسعه ی این فرایند به منظور تقویت نقاط قوت و کاهش نقاط ضعف آن بررسی شود. به همین منظور در این پژوهش با استفاده از نظر متخصصان، مجریان و ناظران به تحلیل کیفی این فرایند پرداخته و در نهایت مدل مفهومی بر اساس یافته‌های کیفی تدوین و ارائه شد. بررسی یافته‌های پژوهش به صورت کلی نشان می‌دهد که این فرایند با وجود زمینه‌های توسعه ی آن، هنوز در مراحل اولیه قرار دارد و ضرورت دارد بر اساس نظرات کارشناسان و متخصصان، نقاط ضعف و چالش‌های آن در زمینه‌های علمی و ساختاری- قانونی برطرف شود.

با وجود آنکه در زمینه ارزیابی تاثیر اجتماعی پروژه‌های شهری و یا در زمینه صنایع و نفت، ارزیابی‌های تاثیر اجتماعی و فرهنگی گوناگون برای برآورد پیامدهای اقدامات توسعه‌ای انجام شده است (سرور، ۱۳۹۴؛ علیخواه؛ ۱۳۹۳؛ قادری، ۱۳۹۳) اما تاکنون تعداد کمی پژوهش در خصوص ارزیابی از خود فرایند مطالعات اتا انجام شده است. هیلدبرندت^۱ و ساندهام^۲ (۲۰۱۴) به بررسی جایگاه اتا نسبت به ارزیابی تاثیر محیطی در افریقای جنوبی پرداخته و به این منظور شناسایی کیفیت‌مونه‌ای از گزارش‌های اتا را در نظر گرفته اند. یافته‌های پژوهش آنها تایید می‌کند که اتا جایگاه کم اهمیت تری را نسبت به ارزیابی تاثیر محیطی دارد، اما با این حال پیشرفت‌های اندکی در این حوزه از زمان شکل گیری اش مشاهده می‌شود. قادری (۱۳۹۳) نیز در مطالعه‌ای به شناسایی چالش‌های موجود در انجام مطالعات اتا در حوزه بوستانها پرداخته و معتقد است این مطالعات با چالش‌هایی همانند فقدان بینش جامعه‌شناختی، تکیه صرف بر پیامدهای سطح خرد و مبتنی بر عقل سلیم، کلی‌گویی در حوزه شناسایی پیامدها، تکیه بر مطالعات تجربی و میدانی خام در شناسایی پیامدها، عدم استفاده از تیم‌های مطالعاتی بین رشته‌ای، عدم توانایی در ترکیب داده‌های کیفی و کمی و عملیاتی نبودن بخش مدیریت پیامدها مواجهند.

همسو با نتایج پژوهش حاضر، فاضلی (۱۳۹۳) نیز به بررسی دیدگاه مدیران شهرداری در خصوص اجرای مطالعات اتا پرداخته و نتایج این بررسی را در چهار عنوان کلی فرایند واگذاری و نظارت بر پروژه‌های اتاف، کیفیت تحقیقات اجرا شده و میزان اثرگذاری آن بر مدیریت شهری و کاربست نتایج این مطالعات بیان می‌کند. وی معتقد است بدنه مدیریتی شهرداری اهمیت چندانی به انجام مطالعات اجتماعی در پروژه‌ها و تصمیم‌گیری‌های شهری نمی‌دهد و علاوه بر اینها ضعف توجه به اهمیت مطالعات اجتماعی و غلبه دیدگاه فنی در بین مدیران نیز وجود دارد. وی تجاری شدن اتا، دلالتی در واگذاری طرح‌های اتا، مشخص نبودن انتظارات کارفرمایان و مشخص نبودن جایگاه قانونی اتا را از مهمترین مشکلاتی می‌داند که محققان اتا با آنها مواجه شده‌اند. با این حال وی این فرایند را گام‌های نخست برای توسعه ی دانش در این زمینه در شهرداری می‌داند و معتقد است در صورتی که پروژه‌ای به درستی و بر اساس ضوابط مورد انتظار انجام شود و نتایج آن در اختیار مدیرانی قرار گیرد که به پروژه‌های اجتماعی اهمیت می‌دهند، می‌توانیم امیدوار باشیم که این کاربست پیشنهاد شده در تصمیم‌گیری‌های شهری موثر واقع شود.

پیشنهادات کاربردی

براساس یافته‌های این پژوهش، می‌توان چندین پیشنهاد را در خصوص بهبود اجرای فرایند ارزیابی تاثیر اجتماعی مطرح کرد:

۱. قوانین و مقررات الزام‌آور برای استفاده از کاربست ارزیابی تاثیر اجتماعی، وضع شود تا کاربست حاصل از پژوهش ضمانت اجرایی پیدا کند.
۲. ارزیابی تاثیر اجتماعی به یک مطالبه اجتماعی تبدیل شود یعنی آگاهی بخشی به اجتماع صورت گیرد تا خود اجتماع و نه نهادهای دولتی خواهان انجام اتا باشند.

۳. علاوه بر ارزیابی پروژه ها، ارزیابی از برنامه ها و سیاست ها نیز انجام شود.
۴. به ارزیابی تأثیر اجتماعی به صورت یک فعالیت مدنی و کنش اجتماعی توجه شود که می تواند در دراز مدت منجر به توانمندسازی اجتماع شود.
۵. نهادهای میانجی بین محقق و کارفرما (همانند انجمن های صنفی) و بین محقق و مردم بگیرد تا از یک طرف خواسته ها و انتظارات کارفرما شفاف و مشخص باشد و از سوی دیگر مردم قدرت نظارت بیشتری بر این فرایند پیدا کنند.
۶. هدف انا برای تمامی ذی نفعان به رسمیت شناخته شود که ارتقای کیفیت زندگی برای تمامی گروهها در اجتماع میزبان است و منافع اقتصادی و سیاسی دیگر بر آن ترجیح داده نشود.
۷. محقق مسئول کاربرستی باشد که آن را ارائه کرده است. در حال حاضر محقق در قبال کاربرستی که ارائه می دهد مسئولیت قانونی ندارد، اما وضع مسئولیت قانونی در قبال کاربرستی می تواند منجر به افزایش حس مسئولیت پذیری محقق و در نتیجه افزایش کیفیت فرایند اجرای ارزیابی تأثیر اجتماعی گردد.
۸. انا بیش از پیش بینی پیامدها، بر مدیریت پیامدها تمرکز داشته باشد و بعد از این که پروژه انا اجرا شد، محقق بتواند دوباره به پروژه بازگردد و انا فرایندی مستمر بوده و محقق نیز بتواند میزان اجرایی شدن کاربرستی را پیگیری نماید.
۹. نظارت بر پروژه های انا به مبحث جدی تر تبدیل شده و مردم خود به عنوان اجتماع ناظر اصلی پروژه ها باشند و در تمامی مراحل در جریان جزییات اجرای فرایند انا قرار بگیرند.

منابع

- آذربور، علیرضا، صلاحی، سمیه. (۱۳۸۹). *ارزیابی تأثیر اجتماعی به مثابه ابزار برای برنامه ریزی توسعه اجتماع محله ای*. همایش ملی ارزیابی تأثیر اجتماعی؛ سیاست ها، برنامه ها و طرح ها. معاونت امور اجتماعی و فرهنگی اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران با همکاری انجمن جامعه شناسی ایران.
- اشتراوس، انسلم، کوربین، جولیت. (۱۹۹۰). *مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه ای*. ترجمه ابراهیم افشار. تهران: نشر نی.
- بازرگان، عباس. (۱۳۸۷). *مقدمه ای بر روش های تحقیق کیفی و آمیخته*. تهران: نشر دیدار.
- برج، ر. (۲۰۰۴). *مفاهیم، فرایند و روش های ارزیابی تأثیر اجتماعی*. مترجمان: محمدعلی زکریایی، علی حاجلی. تهران: انتشارات جامعه و فرهنگ.
- سرور، ر. (۱۳۹۴). *ارزیابی تأثیر اجتماعی و فرهنگی سرای محله*. تهران: نشر علوم اجتماعی.
- علیخواه، ف. (۱۳۹۳). *رویکرد اجتماع محور در پیاده راه سازی*. تهران: نشر علوم اجتماعی.
- فاضلی، م. (۱۳۹۱). *ارزیابی تأثیر اجتماعی*. تهران: نشر تیسرا. چاپ اول.
- فاضلی، م. (۱۳۹۳). *مدیریت شهری و توسعه دانش شهری*. تهران: نشر تیسرا.
- فراستخواه، م. (۱۳۹۵). *روش تحقیق کیفی با تأکید بر نظریه بر پایه (گرداندن تنوری GTM)*. تهران: نشر آگاه. چاپ اول.

- قادری، ص. (۱۳۹۳). *بیش و روش جامعه‌شناختی در ارزیابی اجتماعی بوستان‌های شهری*، تهران: نشر علوم اجتماعی.
- محمدپور، ا. (۱۳۸۹). *صد روش (منطق و طرح در روش شناسی کیفی)*. جلد ۱. تهران: انتشارات جامعه‌شناسان..
- Arce-Gomez, A. D. Donovan, J. E. Bedggood, R. (2015). *Social impact assessments: Developing a consolidated conceptual framework*. Environmental Impact Assessment Review. Vol. 50, pp. 85-94.
- Becker, H.A. (2001). *Social impact assessment*. European Journal of Operational Research. Vol. 128, no. 2, pp. 311-321.
- Becker DR, Harris CC, Nielsen EA, McLaughlin WJ. (200۳). *A comparison of a technical and a participatory application of social impact assessment*. Impact Assessment Project Appraisal, Vol.22, pp. 177-89.
- Bowles, R. T. (1981). *Social Impact Assessment in Small Communities*. Toronto: Butterworths, p. 5-83.
- Burdge, R. J. Vanclay, F. (1996). *Social Impact Assessment: A Contribution To The State Of The Art Series*. Impact Assessment. Vol. 14, pp. 59-86.
- Burdge, R. (2008). *The focus of impact assessment (and IAIA) must now shift to global climate change!!*. Environmental Impact Assessment Review. Vol 28, pp. 618-622.
- Craig, D. (1990). *Social Impact Assessment: Politically Orinted Approaches And Applications*. Environmental Impact Assessment Review. Vol. 10, pp. 37-54.
- Dreyer, M. Renn, O. Cope, S. Frewer, L. j. (2009). *Including social impact assessment in food safety governance*. Environmental Impact Assessment Review. Vol.21, No. 12, pp. 1620-1628.
- Freudenburg, W. R. (1986). *Social Impact Assessment*. Annual Review of Sociology. Vol. 12, pp. 451-478.
- Hildebrandt, L. Sandham, L.A. (2014). *Social Impact Assessment: The lesser sibling in the South African EIA process?*. Environmental Impact Assessment Review. Vol. 48, pp. 20-26.
- Momtaz, S. ZobaidulKabir, S.M. (2013). *Evaluating Environmental and Social Impact Assessment in Developing Countries*. Elsevier publications.
- Nzeadibe, T.C. Ajaero, C.K. Okonkwo, E.E. Okpoko, P.U. Akukwe, T.I. Njoku-Tony, R. F. (2015). *Integrating community perceptions and cultural diversity in social impact assessment in Nigeria*. Environmental Impact Assessment Review. Vol. 55, pp. 74-83.
- O'Faircheallaigh, C. (2009) *Effectiveness in social impact assessment: Aboriginal peoples and resource development in Australia*, Impact Assessment and Project Appraisal, Vol. 27, no.2, pp 95-110.
- Olsen, M.E. Canan, P. Hennessy, M. (1985). *A Value-Based Community Assessment Process: Integrating Quality of Life and Social Impact Studies*. Sociological Methods Research. Vol.13, no. 3, pp. 325-361.
- *Principles and guidelines for social impact assessment in the USA : The Interorganizational Committee on Principles and Guidelines for Social Impact* (2003) Assessment, Impact Assessment and Project Appraisal, 21:3, 231-250.
- Sairinen, R. Kumpulainen, S. (2006). *Assessing social impacts in urban waterfront regeneration*. Environmental Impact Assessment Review. Vol.26, pp. 120-135.
- Urquhart, C. (2013). *Grounded theory for qualitative research, A practical guide*. Sage publication.
- Vanclay, F. (2003) *International Principles For Social Impact Assessment*, Impact Assessment and Project Appraisal, Vol.21, no.1, pp. 5-12.

- Vanclay, F. (2005). *Principles for social impact assessment: A critical comparison between the international and US documents*. Environmental Impact Assessment Review. Vol. 26, pp. 3-14.
- Vanclay, F. Esteves, A.M. (2011). *New Directions in Social Impact Assessment*. Edward Elgar Publishing.
- Wong, C.H.m. Ho, W. (2015). *Roles of social impact assessment practitioners*. Environmental Impact Assessment Review. Vol. 50, pp. 124-133.